

RÓZSA MIKLÓS

EGY 1824. ÉVI PESTI ÜZLETI HIRDETÉS ÉS ANNAK FORRÁSÉRTÉKE

Az anyagi és alaki megjelenésüknél, használati rendeltetésüknél fogva a tárgyi források közé sorolt történeti források között vannak olyanok is, amelyekben található írás tudósít valamely múltbeli eseményről, viszonyról. (Pl. feliratos síremlék, emléktábla, határkő, szöveggel ellátott festmény, feliratos emlékszerleg, céhkorsó, céhbehívótábla, versenydíjként nyert tárgy a versenyt vagy a nyertes nevét, teljesítményét rögzítő felirattal stb.). E múltbeli maradványoknak megjelenésüknél, rendeltetésüknél fogva tárgyi mivoltuk a meghatározója, a rajtuk található írás az esetek egy részében kiegészítő szerepű, bár ennek történeti forrásértéke sokszor jelentősebb, mint az írást hordozó tárgyé.

A történeti források közé tartoznak a fogyasztókat valamely áru beszerzésére, ill. valamely szolgáltatás igénybevételére ösztönözni törekvő hirdető — mai szóval reklám — tevékenység keretében megjelent reklámajándéktárgyak. A reklámnak ezek az eszközei az áruk értékesítéséért vívott harc élesedése során terjednek el. Ekként általában az utolsó száz év történetének forrásai. A számtalan fajtájú, formájú és kivitelezésű reklám-ajándék túlnyomó többsége használati tárgy (pl. labda, zsebtűkör, kisebb-nagyobb írótümb kemény kötésben vagy anélkül, esetleg ceruzatartóval, zseb- és előjegyzési naptár, hamutartó, írómappa, pohár stb., stb.), és azon az ajándékozó neve, cége is olvasható és esetleg termékeit, áruját árusító helyét is megőrökíti. Ha a tárgy alakjánál, jellegénél fogva arra lehetőség van, azon az esetek egy részében bővebb tájékoztatást nyújtó szöveget is találunk. Az ilyen tárgyi maradványok a történelemnek egyben írott forrásai is, habár tárgyi jellegük marad előterben. Az ilyen múltbeli reklámeszközök a rajtuk levő szöveg és az abban található helymegjelölés (telephely, árusítóhely stb.) folytán azon kívül, hogy az ipar- és kereskedelem-történetnek, egyben a helytörténetnek is forrásai.

A reklámnak már a 18. században megjelent egyik eszköze volt az üzleti kártya. A múlt maradványainak ez a fajtája, mint az általa terjeszteni kívánt gondolatot nyomdai úton rögzítő (sokszorosított) múltbeli emlék, annál fogva, hogy nem tárgyi jellege, hanem elsődlegesen a rajta levő írás közvetít a történésznek hasznos ismereteket, írott történelmi forrásnak minősül. E rövid életre szánt aprónyomtatványok tájékoztatást adtak kibocsátójuk nevééről, cégéről, árujáról, annak választékáról, a kereskedés helyéről stb. A historiának ezek az éppen rendeltetésük folytán csekély számban fennmaradt s így ma már ritka morzsálékai, azon kívül, hogy papír- és nyomdaipari valamint reklám-régiségek (vagy majd azzá válnak), az ipar- és (vagy) kereskedelem-történet, az árukínálat és kereslet, a fogyasztói szokások, az ízlés alakulásának és ezek révén az életmódtörténetnek is forrásai, de valamilyen sajátosságuknál fogva lehetnek helytörténeti forrásértékűek is.

Nem változtat az ilyen nyomtatványnak a fogyasztásra ösztönözni törekvésben megnyilvánuló alapvető rendeltetésén, ha azt nem vékonyabb-vastagabb papírra, hanem textilre nyomtatták. Annál fogva, hogy az ilyen anyagú hirdetőeszközből igen kevés maradt fenn, ritkaságuk emeli becsületet. A nyomtatással létrejött frott forrásokat jellemző papíryanagtól eltérő anyaguk kiváltja az ilyen anyagból, a textiltől való egyéb múltbeli tárgyakhoz tapadó emlékképet, ami a tárgyi jelleg tudati előtérbe lépésére csábít, és – tévesen – annak feltételezését váltja ki, hogy az a történelemnek tárgyi forrása. Ezzel szemben történeti forrásértékét alapvetően a reá nyomtatott szöveg adja, aminél fogva – éppúgy, mint a papírosra nyomtatott hasonló szövegű és rendeltetésű üzleti kártya – a történelem frott forrásai közé tartozik.

Ilyen történeti forrás Fischer Péternek, a reformkori Pest kiemelkedő cukrászának eddig lappangott – német nyelvű – üzleti hirdetése.¹ Sajátos darab! Szövegét fényes rózsaszín selyemre, annak egyik oldalára, szerény nyomdai eszközökkel készített díszítő keret közé nyomtatták. A megóvása érdekében ma már karton-passepartout-ba keretezett – és e keret rongálása nélkül kizárólag ennek belső széleinél mérhetően – 25,5 cm magas és 21 cm széles, tehát álló formátumú nyomtatvány címe: AVERTISSEMENT (=hirdetés). Tartalma: Fischer cukrászboltjáról és az ott vásárolható termékekről s a nyújtott szolgáltatásokról szóló tájékoztatás és az olvasónak fogyasztóként való megnyerésére törekvés.² A cím és a tartalom tükrözi a nyomtatványnak azt a rendeltetését, hogy a termelés és a fizetőképes fogyasztó közötti távolságot áthidalva az értékesítést előmozdítsa. Ennek megfelelően reklám, mégpedig annak korai változatát képviselő *üzleti hirdetés*. Ennek fajtái közül az üzleti kártyával rokon, ettől csak anyagában tér el. A hirdetés címzettjei – a szövegből kitűnően – a *Hochedel* titulus viselésére jogosultak. Ennek az egy évtizeddel később már nem használt – és a helyébe került Wohlgeboren – címnek a magyar megfelelője a címek akkori rendjében a *nemzetes* valamint a *tekintetes*. Viselésére a birtokos és az alacsonyabb hivatali állásokat betöltő nemesség tagjai, valamint a honoráciorok és mindazok voltak jogosultak, akik a polgári világban foglalkozásuk és rangjuk által bizonyos jelentőségre tettek szert. (Pl. művészek, kereskedők, gyárosok, urasági tisztviselők.)³ A hirdetés terjesztésének módjáról adat hiányában csak feltevéseink lehetnek. Elképzelhető a küldönc – esetleg posta – útján való szétosztás valószínűleg egy meglevő címjegyzék alapján erre a célra összeállított jegyzékbe felvett személyek részére. Lehet, hogy a boltot felkereső vevők kapták kézhez.

Hirdetésünk a reklámmélelet⁴ csoportosítási rendszere szerint *cégreklám*, amely kiemeli az árukinálatot és egy újszerű szolgáltatást, hogy ezzel a bolt forgalmát megalapozza és növelje. A terjesztés valószínűsíthető lehetőségeit és a címzettek figyelembe véve *helyi érdekű rétegreklám*.

A hirdetés kibocsátója, Fischer Péter a reformkori Pest gazdasági életének eddig még kellően nem értékelt úttörő egyénisége, egyike a város arculatát és társadalmának életét, ízlését, igényeit vállalkozásaival formáló cukrász, akinek tevékenységéről, árusító és vendéglátó helyeiről az 1835–45-ös évek magyar és német nyelvű pesti újságjai, mint a város legkiemelkedőbb díszei közé tartozókról visszatérően tudósítanak. Működésének központjában az a törekvés állott, hogy egy részről „a Cukrászság . . . kifejlődésének arra a fokára juthasson, mely akár melly mesterségnek egyedül képes . . . hitelt és bizodalmat

szerezni," más részről pedig „hogyan ezen felvirágzó Sz. K. város a kényelem és a kellem tekintetében is gyarapodjék." Ipartörténetírásunkban a cukrázipar múltja mellözöttségében jelentkező úrt kitölteni törekvő kutatásunk során feltárt levéltári adatok hívták fel a figyelmet Fischer Péter addig homályban volt tevékenységére, szakmatörténeti jelentőségére, működésének, alkotásainak Pest város életében elfoglalt helyére, a városiasodás formáinak terebélyesedésében betöltött szerepére, a lakosság potenciális vásárlóként, fogyasztóként figyelembe jövő rétegei életmódjának alakításában. Szervita téri (a mai Martinelli tér 4. sz. a.⁵) fényes üzlete, és előbb a Szervita téren, majd a Színház (ma Vörösmarty) téren állott fagyfaltozó kioszkja kora városképének meghatározói, s ezek és Hermina-mezői nyári fogadója az itteni uszonnakerttel a társasági élet kedvelt színhelyei voltak.

Fischer Pesten született. 1818-ban, 18 éves korában szabadult fel mint cukrászinas, a Svájc-ból Pestre bevándorolt Troll Péter cukrásznál. Vándorló cukrázsegédként Budán, később Bécsben, a pompájáról híres, fényűző Apollo-terem cukrászánál Höfelmayer Jánosnál és a Bécs melletti előkelő gyógyfürdő- és nyaralóhely, Baden egyik kávéházában, majd Bécsben Daun Ferenc grófnál, mint urasági cukrász bővítette szakmai ismereteit.⁶ 1823. november 8-án kapott a cukrászati tevékenység önálló üzésére jogot a pesti városi tanácstól,⁷ 1825. január 10-én elnyerte a város polgárjogát.⁸ Ő volt az első pesti cukrász, aki a már akkor magasan fejlett párisi cukrászatot és a berlini biedermeier svájci cukrászok által meghonosított cukrászati vendéglátását tanulmányozta.⁹ Termékeinek és szolgáltatásainak színvonala és üzleteinek Pesten újszerű, fényűző kiképzése, berendezése¹⁰ és tanulmányútja során látottak hasznosítását tükrözi. Éljenjárója volt a pesti és budai cukrászok céhalakítási törekvésének és első céhmestere lett a szabadalom elnyerésének reményében társult cukrászoknak. Küzdelmeinek — bár csak részleges — sikerét, a cukrászérdekek védelmének az akkori iparigazgatási szabályok miatt céh helyett az 1845-ben életre hívott „rendes testület” (Gremium)¹¹ kezébe kerülésének előnyeit már nem élvezhette, mert 1843. október 2-án meghalt.¹² Cukrász-jogosítványának gyermekei javára való gyakorlására sógorai, mint végrendeleti végrehajtók kaptak engedélyt.¹³ Az üzletet cukrászi képesséssel rendelkező Károly nevű fia vette át, amikor nagykorúvá vált.¹⁴ Az üzlet az eddigi adatok szerint 1869-től már nem a Szervita téren, hanem különböző Pest-belvárosi helyeken 1883-ig¹⁵ állott fenn.¹⁶

Fischer Péter üzleti hirdetésének *forrásértéke* több irányú. Alapvetően *gazdaságtörténeti forrás*, mert árutermelésről és értékesítésről, valamint az utóbbit elősegíteni hivatott s ekként ennek körébe tartozó reklámtevékenységről tudósít. Mint nyomdai termék a *nyomdai partörténet tárgyi forrása*, mégpedig primer forrása, mert közvetlenül a nyomdai termelési folyamat eredménye. A másik gazdasági tevékenység, amelyről a hirdetésből tudósítást kapunk, egy adott cukrász termelő, értékesítő és szolgáltató tevékenysége. A hirdetés a cukrász tevékenysége folyamatában létrejött és létrejövő eredményeket, mint tényeket a cukrász működésével közvetlen összefüggésben keletkezettként rögzíti, tehát e tekintetben is primer forrás. Mint ilyen a belőle megismerhető tevékenység vonatkozásában különösen fontos és értékes *cukrázipartörténeti forrás*. Annál fogva, hogy forrásunk létrejöttkori rendeltetése a fogyasztói érdeklődés felkeltése és a fogyasztásra ösztönzés volt, a *reklámtörténetnek is forrása*. A tevékenység és a bolt, amelyről forrásunk tudósít,

egy pesti cukrászé volt, készítményeinek vásárlói elsősorban pesti lakosok voltak, minél fogva hirdetésünk a *budapesti várostörténet forrásai* közé tartozik.

Hirdetésünkben megtudjuk, hogy annak 1824. május 8-i kibocsátásakor Fischer Péter boltja a Pest-belvárosi Uri (ma Petőfi Sándor) utcában, a gróf Keglevich-féle házban volt és azt (az olymposi isteneknek nektárt töltő) Hebe istennőt ábrázoló boltcímer-kép jelölte. Abban az időben az Uri utcában Keglevich grófi tulajdonban egyedül az akkor 613. özszeirási számú ház állott.¹⁷ A pesti házak számozásának változásait követve megállapítottuk, hogy Fischer hirdetett boltja a Petőfi Sándor utca 5. sz. ház helyén állott házban volt. A hirdetésnek a bolt helyéről tudósító adata jelentőségét az adja, hogy Fischer cukrászi tevékenysége önálló üzésére 1823. november 8-án elnyert jogosítványa alapján nyitott boltja helyéről sem levéltári, sem egyéb források nem szólnak s így azt eddig nem ismertük. A bolt helyéről szóló legrégebbi adatot Dorfinger 1827-ben megjelent Pest-városi útmutatójában közzétett címjegyzékben találtuk. E szerint az a Korona utca 427. sz. a., a mai Petőfi Sándor utca 18. sz. alatti (a Régiposta utca sarkán álló) ház helyén állott házban volt.¹⁸ Az, hogy e ház annak a Troll Péter cukrásznak a tulajdonát képezte,¹⁹ akinek felszerelését és árukészletét Fischer cukrászjogának 1823. évi megszerzése előtt megvásárolta,²⁰ majdnem teljes valószínűséggel engedett következtetni arra, hogy itt volt első telephelye. Annál fogva, hogy a hirdetés a cukrászjog elnyerését követően 6 hónap múlva kelt, ma már bizonyosra vehetjük, hogy Fischer első boltját a mai Petőfi Sándor utca 5. sz. ház helyén nyitotta meg, s hogy a Dorfinger címjegyzékében szereplő telephely az Uri utca 613. sz. alatti Keglevich-házbelit követő volt.²¹

A hirdetésből megismerjük Fischer boltjában árusított termékeket. Így a hirdetés kiegészítő forrás a 19. század eleji pesti cukrászati termeléshez és cukrászboltokban kapható termékek, valamint a fogyasztói ízlés megismeréséhez.

A termékeket a régebbi forrásokban szereplőkkel összehasonlítva a következők állapíthatók meg. Fischer hirdetett termékeinek köre nagyjából megegyezik a cukrászati tevékenységhez abban az időben tartozókkal, de az általa kínált választék egyrészt bővebbnek, másrészt szűkebbnek tűnik. Két olyan termék szerepel a hirdetésben, amely mint pesti cukrásznál beszerezhető, a korábbi forrásokban nem fordul elő. Ezek a *babarois* nevű ital, a másik a *blamage* nevű krém.²² A cikkek felsorolása határozottan illusztrálja annak az iparköri elhatárolásnak az érvényesülését, amely szerint a cukrászati tevékenység akkor még a lisztes termékeknek csak szűk körére terjedt ki, mert ilyenek készítése túlnyomórészt a mandoletti-sütők iparához tartozott. Ipartörténeti szempontból fontos forrása a hirdetés a gyümölcsbefőttek cukrászboltban való árusításának. E forrásadat folytán már megnyugvással tehető félre az a feltevés, hogy a kor egyes cukrászai termékeiről készült különféle rendeltetésű leltárakban olvasható befőtteket a cukrász csak egyéb termékeihez szükséges ízesítőkként, saját üzemi felhasználásra készítette.

Forrása a hirdetés a korszak pesti cukrászai termelési módjának is, amikor arra szolgáltat adatot, hogy a készletre termelésen kívül megrendelésre termelés is folyt.

Megtudjuk a hirdetésből, hogy Fischer termékeit nemcsak azokat a boltból elvívó vásárlóknak és megrendelőknek adta el, hanem a boltjával szomszédosan kényelmes termet rendezett be, ahol színvonalas kiszolgálás mellett mindenféle frissítő italokat és mindefajta fagyaltot lehetett fogyasztani. A figyelemnek a bolt melletti teremre való fel-

hívása miatt üzleti hirdetésünk fontos forrása a cukrászati termékeknek a cukrásznál helyben történő elfogyasztása Pesten való elterjedése kérdéséhez. Heger Frigyes cukrásznak a Német Színház Nagyhíd utcai (ma Deák Ferenc utca) szárnyában²³ 1814-ben nyitott boltja²⁴ mellett, ülő vendégek kiszolgálására berendezett terem 1819. vagy 1820. évi megnyitását²⁵ követő időből hirdetésünk nyújt legközelebb adatot arról, hogy ez az üzlet típus Pesten a 19. század elején honosodott meg és hogy társasági összejövelekre alkalmas lévén, a cukrászbolt árusító helyen kívül helybenfogyasztást lehetővé tevő és ehhez szükséges szolgáltatásokat nyújtó vendéglátóhelyé is vált, amivel a század második felében elterjedt s ma már úgyszólván teljesen megszűnt üzlet típusnak, az uzsonna-cukrászdának előfutára volt.

A hirdetés, mint reklámeszköz arról tanúskodik, hogy a 19. század eleji pesti cukrász boltja bevezetésére igénybe vette a termelés és a potenciális fogyasztás közötti kapcsolat-teremtésnek ezt az eszközét. A hirdetőeszköz előállításához selyemnek kiválasztása a hirdető – egyéb forrásokból ismert – kifinomult ízlésének tárgyi bizonyítéka. A selyem színe a biedermeier hangulatát érzékeltető ízlés egyik kedvelt színe,²⁶ amely a betűk fekete színével együttesen a figyelemfelkeltésre alkalmas kontraszthatást vált ki.

A hirdetésből megismert tényeket a város és társadalma oldaláról vizsgálva, azt egyrészt, mint a 19. század eleji pesti cukrászboltok *topographiai elhelyezkedéséhez* részadatot nyújtó forrásként kell értékelni. Másrészt, mint fogyasztói és társaséleti szokásokra következtetést nyújtó adatokat rögzítő múltbeli maradvány, forrás a város lakossága *életmódtörténetéhez* is. Mint ilyen azonban csak a lakosság egy része életmódjának alakulásához szolgáltat adatokat. A cukrásztermékek viszonylag magas beszerzési ára miatt azok csak a nagyobb jövedelműeknél találtak potenciális keresletre. Közülük a tehetős polgárok életmódjához a cukrásztól való édességszerzés a 19. század elején már általában hozzátartozott. A városban megtelepedett, vagy városi házában átmenetileg tartózkodó főnemesség cukrásznak a háztartáson belüli alkalmazásával biztosította cukrásztermékek rendelkezésre állását. Amikor Fischer hirdetésével kifejezetten a *Hochedel* címre jogosultakhoz fordul, akkor a Pesten élő vagy oda hosszabb-rövidebb időre be-bejáró vidéki nemesség, valamint a honoráciorok érdeklődését és fogyasztói szándékát kívánja felkelteni. E rétegtől remélte potenciális fogyasztói körének kiszélesítését. Az árusító bolt melletti terem és az ottani ülőfogyasztást lehetővé tevő kiszolgálás hirdetésével Fischer előmozdítja a hirdetés címzettjei azon részének a polgári társasélet világába kerülését, akik életformájukkal ennek még nem vagy csak szűkebb területen részesei. Ennél fogva a hirdetés a városiasodás formáinak a nemesi társadalom körében való szétterebélyesedését előmozdító életmódváltozás egyik forrásként is figyelembe jön.

A hirdetésben említett asztaldíszítványok (*Tafelaufsatz*) még a barokk idején elterjedt, tükörlapra helyezett porcellán- és tragant-vázákból, figurákból komponált, csoportokat, jeleneteket, tájakat ábrázoló készítmények, amelyek a cukrász tevékenységi körébe tartoztak. Elsősorban a főúri ünnepi asztalokra helyezésük szokása átvételének, terjedésének eredményeképpen megjelentek a tehetős polgárság és a nemesség asztalain is. E társadalmi, társasági szokásnak a 19. század eleji Pesten való fennállásához szolgáltat adatot hirdetésünk, amikor azok között a termékek között, amelyekre Fischer rendelést fogadott el, megtaláljuk a különféle asztaldíszítványeket is.

A hirdetés szövegezése, stílusa az áruját értékesíteni törekvő üzletembernek a közönség vásárlási, fogyasztási szándéka felkeltéséhez szükséges előzékenység akkori formáit tükrözi. Adatot szolgáltat arról, hogy a rendi társadalomban élő polgári cukrász hogy viszonylott azokhoz, akikhez a hirdetést intézte.

Az ismertettekkel kívántunk nyilvánosságot adni a napoleoni korszak utáni, a biedermeier Pest egyik – saját nemében egyedülként ismert – emlékdarabjának, Budapest múltja hétköznapjai egyes viszonyairól tudósító történeti forrásnak.

Rövidítések

<i>Gartler–Hikman</i> 1801	<i>I. Gartler – B. Hikman: Wienerisches bewährtes Kochbuch. Wien, 1801. és 1810.</i>
<i>Nouveau Larousse Gastronomique</i> 1970	<i>P. Montagné – R. J. Courtine: Nouveau Larousse Gastronomique. Paris. 1970.</i>
P. lt.	Pest sz. kir. város levéltára Budapest Főváros Levéltára őrzésében
Rel.a.n.	Relationes archivi novi
Test.a.n.	Testamenta archivi novi
Sz.B.	Pest város Szépitő Bizottmányának iratai

Jegyzetek

1. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Aprónyomtatványok. B 640/2/1824. V. 8.
2. Magyar nyelvű fordítása a függelékben.
3. Allerneuster . . . Deutscher und Ungarischen Briefsteller . . . Vierte, mit ein Deutsch–Ungarisch und Lateinisches Titularbuch vermehrte Auflage. Pest 1819. 465–499., *Márton J.*: Német–magyar–deák lexikon I–II. Bécs, 1823. II. 938., A pesti és budai házi secretarius. II. kiad. Pest, 1830. 52–61., Allerneuster, . . . Pesther ungarisch–deutscher Briefsteller. Pesth, 1834. 26., 39.
4. *Varga I.*: A reklám. Budapest, 1960.
5. Az üzlet helymeghatározásához az első forrás *A. Blaskovits*: Pesther und Ofner Wegweiser. Kalender für das Jahr 1840., amely szerint az üzlet a Szervita téren volt. (151.) U. a. 1841. már azt is közli, hogy az üzlet a Szervita tér 444. szám alatt volt. (157.) A ház-, majd helyrajzi szám változásokat a telekkönyvekben nyomon követtük, s így volt megállapítható, hogy a 444. sz. ház a mai Martinelli tér 4. számú ház helyén állott.
6. P.lt. Rel.a.n. 2023. – Höfelmeyerre és az Apollo-teremre: *A. T. Leitich*: Das süsse Wien. Wien, 1964. 45–47.
7. P.lt. Rel.a.n. 2023.
8. P.lt. Tanácsülési jegyzőkönyv 1825. I. 8., 130.
9. P.lt. Rel.a.n. 2023.

10. Erre: Fischers Kunstkonditorei. DER SPIEGEL 1837. nov. 11. 719–720. és P.lt. Test.a.n. 3515.
11. P.lt. Intimata archivi novi. Külön csomó 8004. I. A–H.
12. Budapest Belvárosi Főplébánia. Liber Defunctorum. Tomus 9. p. 288.
13. P.lt. Test.a.n. 3515.
14. U. o.
15. Adressenbuch (Adressenkalender) von Budapest (von Pest, Ofen und Altofen) für das Jahr 1870–1875., 1878., 1881. Pest, Budapest 1869–1881. és a Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1883/84. évi kötetei.
16. Fischer életpályáját és alkotásait részletesen bemutató és működését értékelő első (a feltárt adatok egy részén nyugvó) összefoglalás: Dr. Rózsa M.: Fischer Péter reformkori pesti cukrász. VENDÉGLÁTÁS 1980. május., 24. old.
17. P.lt. Telekösszeírás. I. füzet és a Telekátírási jegyzőkönyvek-ből az Uri utcai ingatlanok tulajdonosváltásairól szóló bejegyzések. A gróf Keglevich-féle házra: P.lt. Telekátírási jegyzőkönyvek. 15. kötet (1825. I. – 1830. XII.) 537.
18. J. A. Dorfinger: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt-Pesth. Pesth, 1827. 514.
19. P.lt. Telekátírási jegyzőkönyvek. 14. kötet (1818. I. – 1824. XI.) 153. Troll tulajdonszerzése: 1820. V. 4.
20. P.lt. Rel.a.n. 2023.
21. Továbbra is nyitott kérdés, hogy Fischer 1824. és 1827. között mikor helyezte át az üzletet a mai Petőfi Sándor utca 18. sz. helyén állott házba.
22. *Babarois* a francia *bavarois*-nak a bécsi konyhai nyelvben *Barbarois*-ra változása folytán az ennek szóközi *b* mássalhangzója előtti *r* elhagyásával keletkezett változata. *Nouveau Larousse Gastronomique* 1970. 151., *Gartler–Hikman* 1801, 661., és 1810. 576.)
A *Blamhage* szó a franciában a *Blanc-Manger*-nek nevezett kocsonyázott mandulakrémnek a bécsi konyhai nyelvben *Blamaschesulz*-cá vált neve második tagjának a francia nyelv *e* magánhangzója előtti *g* mássalhangzó kiejtését érvényesítő változata. (*Nouveau Larousse Gastronomique* 1970. 182., *Gartler–Hikman* 1801. 582., és 1810. 510.)
23. P.lt. Sz. B. 2195/1818, 2860/1820., *Franz Schams*: Vollständige Beschreibung der Königlichen Freystadt Pesth in Ungern. Pest, 1821. 95.
24. P.lt. Sz. B. 1271/1814.
25. P.lt. Sz. B. 2809/1820, 2860/1820
26. *Farkas Z.*: A biedermeier. Budapest, 1914. 124.

FÜGGELÉK

FISCHER PÉTER 1824. ÉVI ÜZLETI HIRDETÉSÉNEK MAGYAR NYELVŰ FORDÍTÁSA

Alulírottak van szerencsém Tekintetessednek legalázatosabban (be)jelentenem, hogy a Belvárosban (Uri utca) a Keglevich-féle házban levő, Hebe-hez címzett boltomban,

csemegéknek, asztaldíszeknek minden fajtája, mindenféle (gyümölcs)levek, egészben befőzött gyümölcsök, gyümölcszsek, továbbá valódi punccs, bavaoio és limonádé-essenciák, nem kevésbé a legfinomabb likőrök és valódi rumok éppúgy, mint egyéb frissítő-italok kaphatók.

Fagylaltokra, (gyümölcs)kocsonyákra, kocsonyázott mandulakrémre, minden féle asztaldíszre, egyáltalán minden fajta cukrász-árakra rendeléseket fogadok el.

Alázatosan alulírott annál is inkább bízom nagy számú látogatás(á)ban, mert a bolttal közvetlenül szomszédosan kényelmes termet rendeztem be látogató magasabbrangú személyek részére, ahol nemcsak mindenféle frissítő ital, hanem minden fajta fagylalt is tetszés szerint rendelkezésre áll.

Elegáns kiszolgálásról legjobb gondoskodás történik. Ezek után nem mulaszthatom el az eddigi kegyes látogatásaiért legbensőbb köszönetemet kifejezni, mégpedig annak hozzá-tételével: hogy állandó fáradozásaimmal Tekintetességed megalégedését is ismételtelen elnyerni, bizonyára nem mulasztom el; mint – Pesten 1824. május 8-án – kegyelmed – leg-alázatosabb szolgálja – Fischer Péter – mű(vészi) cukrász.

MIKLÓS RÓZSA

EINE PESTER GESCHÄFTSANZEIGE AUS DEM JAHRE 1824 UND DEREN QUELLENWERT

Zu den historischen Quellen gehören auch die verschiedenen Ankündigungs-, mit heutigem Wortgebrauch Reklamemittel.

Ein schon im 18. Jahrhundert aufgekommenes Mittel der Werbung war die auf dünneres oder dickeres Papier gedruckte Geschäftskarte. An der Bestimmung und dem historischen Quellenwert der Druckschrift ändert es nichts, wenn diese auf Textilien gedruckt wurde.

Eine solche historische Quelle ist die erst jetzt zum Vorschein gekommene, deutschsprachige Geschäftsanzeige des Pester Zuckerbäckers Peter Fischer. Der Anzeigetext ist auf die eine Seite einer glänzenden, rosafarbenen Seide gedruckt. Das nunmehr zwecks Bewahrung in ein Karton-Passepartout eingerahmte Druckwerk kann ohne Beschädigung des Rahmens ausschließlich an den inneren Rändern gemessen werden. Der Titel des 25,5 cm hohen und 21 cm breiten Druckwerkes lautet: AVERTISSEMENT. Es informiert über das Zuckerbäckergewölbe Fischers, die dort zu kaufenden Erzeugnisse und die gebotenen Dienstleistungen, ferner betont es das Bestreben, den Leser als Konsumenten zu gewinnen.

Die Anzeige ist an alle jene gerichtet, die berechtigt sind den Titel *Hochedel* zu führen. Es sind dies der besitzende und der niedrigere Ämter bekleidende Adel sowie die Honoratioren und alle die, die es durch ihren Beruf zu einer gewissen Bedeutung gebracht haben (z. B. Künstler, Kaufleute, Fabrikanten, herrschaftliche Beamte usw.).

Über die Art und Weise der Verbreitung der Anzeige stehen uns keine Angaben zur Verfügung.

Peter Fischer ist eine bahnbrechende Persönlichkeit des wirtschaftlichen Lebens von Pest im Reformzeitalter, ein Zuckerbäcker, der mit seinen Unternehmungen das Antlitz und das gesellschaftliche Leben der Stadt, ihren Geschmack, ihre Ansprüche formte.

Fischer wurde in Pest geboren. Als Zuckerbäckerlehrling wurde er 1818 hier freigesprochen. Als Wanderbursche erweiterte er seine Fachkenntnisse in Buda, Wien sowie in Baden bei Wien und schließlich als herrschaftlicher Zuckerbäcker in Wien. Die Pester Zuckerbäckergerechtigkeit erlangte er am 8. November 1823, das Bürgerrecht am 10. Januar 1825. Das Niveau seiner Erzeugnisse und Dienstleistungen, die luxuriöse Ausstattung und Einrichtung seiner Gewölbe bedeuteten für Pest etwas Neues. Er verstarb am 2. Oktober 1843 in Pest.

Fischers Geschäftsanzeige stellt grundlegend eine *wirtschaftshistorische Quelle* dar, indem sie uns über Warenproduktion und Verkauf, ferner die dem Bereich des letzteren angehörenden Reklametätigkeit unterrichtet. Als Druckereiprodukt ist sie eine *sachliche Quelle der Geschichte des Druckereigewerbes*. Die Anzeige informiert uns über die Tätigkeit eines gegebenen Zuckerbäckers, in dieser Beziehung ist sie eine besonders wichtige *Quelle der Zuckerbäckergewerbegeschichte*. Vermöge ihrer ursprünglichen Bestimmung ist sie auch eine *Quelle der Reklamengeschichte*. Es war die Tätigkeit und das Gewölbe eines Pester Zuckerbäckers über die uns diese Quelle berichtet. Die Käufer seiner Erzeugnisse waren in erster Linie Pester Einwohner, insofern gehört die Anzeige zu den *Quellen der Budapester Stadtgeschichte*.

Die Angabe der Reklame, die über den Ort des Gewölbes informiert, ist deshalb von besonderer Bedeutung, weil der Ort des ersten Gewölbes Fischers in den im Laufe der bisherigen Forschungen erschlossenen archivalischen und sonstigen Quellen nicht erwähnt wird, und dieser somit bisher unbekannt war. Das in der Anzeige erwähnte Haus in der Herrengasse der Innenstadt, stand an Stelle des Hauses der heutigen Petöfi-Sándor-Gasse Nr. 5.

Wir lernen aus der Anzeige die Erzeugnisse Fischers kennen. Demzufolge ist sie eine ergänzende Quelle zum Kennenlernen des *Konsumentengeschmacks*. Auch hinsichtlich der *Produktionsweise der Pester Zuckerbäcker* jener Epoche stellt die Anzeige eine Quelle dar, indem sie Angaben darüber liefert, daß außer auf Vorrat auch auf Bestellung produziert wurde.

Aus der Anzeige geht hervor, daß Fischer seine Erzeugnisse nicht allein jenen Käufern verkaufte, die diese aus dem Gewölbe mitnahmen, sondern neben seinem Gewölbe ein bequemes Gemach für jene eingerichtet hatte, die die Ware an Ort und Stelle zu verzehren wünschten. Somit ist die Anzeige eine wichtige Quelle hinsichtlich der Frage einer Verbreitung der an Ort und Stelle erfolgenden Verzehrung von Zuckerbäckerei-erzeugnissen in Pest. Daher ist die Anzeige als ein Überrest aus der Vergangenheit, die Angaben enthält, die auf Konsum- und gesellschaftliche Gewohnheiten schließen lassen, auch eine Quelle zur *Geschichte der Lebensweise* der Stadtbewohner bzw. eines Teiles von ihnen.

Die Beschaffung von Süßigkeiten von Zuckerbäcker gehörte zu Beginn des 19. Jahrhunderts im allgemeinen schon zur Lebensweise der bemittelten Bürger. Die Anzeige ist vermöge ihrer Adressierung auch an jene Mitglieder des Landadels gerichtet, die nach Pest übersiedelt waren oder sich für längere oder kürzere Zeit dort aufhielten. Demzufolge ist sie auch eine Quelle zur Aufdeckung der veränderten Lebensweise, die eine Verbreitung der Urbanisationsformen im Kreise der adeligen Gesellschaft fördert. Aus der Anzeige können wir darauf schließen, daß die in dieser angeführten Tafelaufsätze, die in erster Linie die Festtafeln des Hochadels schmückten, nunmehr auch auf den Tischen des wohlhabenden Bürgertums und des Adels erschienen.

Schließlich weist die Studie darauf hin, daß die Anzeige Fischers in seiner Art das einzige bekannte Überbleibsel der Biedermeierzeit aus Pest ist.

Abbildung

Abb. 1. Die auf Seide gedruckte Geschäftsanzeige Peter Fischers

Képjegyzék

1 kép. Fischer Péter selyemre nyomtatott üzleti hirdetése

Avertissement.

Ich Unterzeichneter habe die Ehre Euer Hochedeln gehorsamt anzuzeigen, daß in meinem, in der innern Stadt (Herrenjasse) im Graf Carl Keglevits'schen Hause unter dem Schilde: zur Hebe befindlichen Gewölbe, alle Gattungen Confecturen, Tafelaufsätze, allerley Säfte, ganze eingesottene Früchte, Marmeladen, dann echte Punsch, Babarois und Limonad-Essenze, nicht minder die feinsten Liqueurs und echte Rhume, wie auch alle sonstige Erfrischungs-Getränke zu bekommen sind.

Auch werden sowohl auf Gefrorne, Sulzen, Marmage, alle Arten Tafelaufsätze, überhaupt auf alle Gattungen Zuckerbäcker Waaren Bestellungen angenommen.

Ich unterthänigst Gefertigter schmeichle mir um so mehr eines zahlreichen Zuspruchs, da ich auch ein, dem Gewölbe neben anstossend bequemes Gemach für zusprechende Standespersonen arangiret habe, wo nicht bloß allerley Erfrischungsgetränke, sondern auch alle Gattungen Gefrorne auf beliebiges Verlangen vorhanden seyn werden.

Für elegante Bedienung ist bestens Sorge getragen. Diefemnach kann ich für den bisher mir gnädigst gewährten Zuspruch meinen innigsten Dank abzustatten nicht unterlassen, und zwar mit dem Beisage: daß ich durch mein stetes Bemühen die Zufriedenheit Euer Hochedeln auch fortwährend zu erhalten gewiß nicht säumen werde; als

Pesth den 8 May 1821.

Dero

unterthänigster Diener
Peter Fischer,
Kunst-Zuckerbäcker.

NAGY DEZSŐ

**EGY SZÜLETŐ NAGYVÁROS LAKOSSÁGÁNAK
FOGLALKOZÁSI MEGOSZLÁSA
A PESTI 1841/42. ÉVI ADÓLAJSTROM ALAPJÁN**

Kutatásaim során egy érdekes dokumentum került a kezembe egy közgyűjteményben: Pest szabad királyi főváros 1841/42. évi adókönyve,¹ melynek vizsgálata számos érdekes jelenség továbbgondolására készítetett. Ez évből igen kevés dokumentum maradt fenn, s ha van is belőlük, azok a levéltárak mélyén várják megszólaltatásukat.

E korszakban még nem voltak hivatalosan vezetett statisztikák; Fényes Elek munkái is inkább becslésen, mint szakszerű felmérésen alapultak. A hivatalos statisztikai adat-szolgáltatást, s eredményeit, csak 1870-től ismerjük.²

Az 1841/42. év egyik jelzőköve annak a folyamatnak, amelyet a történelem úgy értékel, mint a feudalizmus válságának tetőfokát és a polgári átalakulás előkészítését: ez a folyamat 1848-ig, a szabadságharc kezdetéig tartott. Lényegét úgy lehetne összefoglalni, hogy az adott időszakban a tőkés ipar lassú térhódítása jele volt a feudális ipari termelés elégtelenségének, s az ipar területén elmélyítette a feudális rend válságát. Létrejött a piacok területi tágulása, amellyel párhuzamosan Pest a legfőbb ipari központtá vált.

A céhbeli iparosok és kereskedők a meginduló tőkés fejlődés ellenében szívesen védtek az ipar feudális szerkezetét; a céhes mesterek a munkaidő hosszabbításával, bércsök-kentéssel, vagy az ellátás minőségének lerontásával igyekeztek legényeikre áthárítani az osztrák és a hazai tőkés ipar versenyének következményeit. Még sanyarúbb életkörülmények között vergődtek az üzemek segéd munkásai és a csak alkalmi keresethez jutó napszámostömegek, — amelyekről szintén szó esett az adórajstromban, — akiket még formálisan sem védtek a céhszabályzatok a korlátlan kizsákmányolás ellen.

E sokszínű, tanulatlan, tapasztalatlan, szervezetlen előproletariátus nem volt tisztában azzal, hogy nyomora jórészt a feudális rend uralmából fakad, s többségük azt sem tudta, hogy mi a haladás útja. A korabeli céhlegények kérvény- és sztrájkharcai csak a mesterek személyes zsarnoksága ellen irányultak; a céhszabályzatok szétrombolását nem igényelték, hiszen többségük előtt az önálló mesterré válás ábrándja lebegett.³